

БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРИЯ - ЗАПЛАХА ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА Й СИГУРНОСТ

Антон Маринов
Академия на МВР, София

Резюме

Икономическата сигурност традиционно е считана за най-важната характеристика на икономиката, която определя нейната способност да се поддържат нормални условия на живот на населението, устойчиво предоставяне на ресурси за икономическо развитие и последователно прилагане на националните интереси. Една от традиционните вътрешни заплахи за икономическата сигурност на страната ни е нивото на безработицата. Актуалността на проблема е продиктуван от факта, че заетостта е основен обществено-икономически фактор за постигане на икономическа и социална сигурност, както на индивидите, така и на държавата. Безработицата от друга страна е социално явление, което дестабилизира обществото и отделния индивид, срещу която все още няма ефективно противодействие.

Ключови думи: икономическа политика, безработица, заетост, икономическа и социална сигурност, България.

Key words: economic policy, unemployment, employment, economic and social security, Bulgaria.

Увод

Един от най-важните проблеми на всяка държава са нейната заетост и безработица. Те са два индикатора, които в много голяма степен характеризират икономическото ѝ състояние. Това произтича от особената роля на човешкия фактор, който е свързващо звено между останалите фактори на производство. В условията на глобална криза, водеща до закриване на цели отрасли и производствени мощности, темата за безработицата е особено болезнена и актуална. Анализът на темата е много сложен, тъй като изследваните проблеми са твърде дискуссионни, непредвидими и силно динамични. Безработицата е предмет предимно на статистически анализи, в които се отразяват приблизително развитието и тенденциите в различните ѝ периоди. Своевременните и правилни анализи спомагат да се вземат адекватни и навременни мерки за отпадането ѝ.

Равнището на безработица не максимизира нетното икономическо благосъстояние на обществото. Ето защо е необходимо да се наложи като императивна закономерност поддържането на ниско фактическо равнище на безработицата. За икономическата сигурност нивото на безработицата само по себе си няма значение, ако то не се отразява негативно върху икономиката ни. Сnižаването на безработицата има определящо значение и за свободното движение на работната сила в условията на интегрирана Европа и глобалната икономика.

Целта на настоящото изследване е, на база на анализ на българския трудов пазар, да се

изготвят мерки за насърчаване на заетостта и ограничаване на безработицата с цел повишаване на икономическа сигурност в България.

Обект на изследване е българският трудов пазар за периода 2005-2011 година.

В изследването са използвани следните **методи:** системен подход; събиране, обработка и анализ на данните; системен и сравнителен анализ и др.

1. Проявления на заетостта и безработицата

Проблемите на заетостта и безработицата са изключително актуални за България за настоящия момент. Структурната реформа и масовата ликвидация на големи предприятия, свиха националното производство, което рефлектира върху размера на безработицата у нас. Най-важните ѝ проявления се изразяват в недостатъчното производство, загуба на доход за домакинствата, променя се социалния престиж на хората, създава се напрежение в семейните отношения, генериране на престъпност и др.

По равнището на заетостта се определя икономическото и социално благосъстояние на хората в дадена страна. Безработицата се отразява върху имуществения, социалния и духовен статус на хората. Тя влияе главно върху най-активната част от населението. Преминавайки критичната си точка, безработицата предизвиква бурни социални и политически промени. Несигурността за утрешния ден дава отражение и върху психологическия портрет на човека и рефлектира върху семейния му бит. Недоимъкът и бедността водят до намалена поку-

пателна способност на населението и липса на постъпления в държавата. Това се отразява неблагоприятно върху развитието на икономиката и е благоприятна среда за процъфтяването на сивата икономика, която допълнително ограбва държавата.

Единствено естественото равнище на безработицата не поражда дисбаланс на трудовия пазар. То показва каква може да бъде максималната заетост, съответстваща на потенциалното производство.

2. Анализ на трудовия пазар в България

2.1. Анализ на безработицата

Съгласно нашето законодателство „безработен“ е всяко физическо и психически годно за работа лице, което не е заето, регистрирано е в бюро по труда и активно търси работа. Статистиката в България отчита заетите, но в следващия момент, когато те изгубят работата си и не се регистрират като безработни, тогава тя не ги отчита и те де факто излизат от пазара на труда изцяло. Това е много притеснителна тенденция и изкривява действителната ситуация.

Безработицата се измерва с абсолютни и относителни величини. Абсолютната се измерва с броя на хората без работа, а относителната - нормата на безработицата, която е съотношение на броя на безработните към обема на работната сила. Нормата на безработица е един от основните показатели за икономическата сигурност. Анализирайки пазара на труда за изследвания период става ясно, че през 2009-2011 г. тенденцията за намаляване се променя чувствително в сравнение с тенденциите от 2005-2008 г. и започва да се покачва. Развитието на пазара на труда през 2009 г. отбелязва значително намаление на заетостта и бързо нарастване на безработицата. През второто и третото тримесечие на 2010 г. се наблюдава сезонното оживление в дейности като селско стопанство, туризъм, строителство и търговия, което подпомага постепенното забавяне на безработицата, но не променя тревожната тенденция през 2011 г. През 2008 г. безработицата в България достига най-ниското си равнище за последните 15 години - 5,7%, като през следващата година тя започва да се покачва и през 2010 г. коефициентът на безработица достига 10,3%, като за второто тримесечие на 2011 г. вече е 11,2% [1] или около 370 хиляди души с тенденция за покачване. Анализирайки данните за месечната норма на безработица става ясно, че още през 2008 г. пазарът на

труда започва да отразява кризисните импулси. Увеличаването на безработицата на годишна база продължава да се наблюдава и в трите агрегатни икономически сектора до второто тримесечие на 2010 г. След това се забелязва плаха икономическа активност в отраслите на промишлеността, което е следствие от повишаването на производителността и конкурентоспособността на експортно ориентирани фирми.

В секторът на услугите кризата започва покъсно. Той остава повлиян от все още свитото търсене, а темповете на намаление на заетите през 2011 година надхвърля отбелязаните през предходната година.

Увеличението на безработицата през последните две години е по-голямо при мъжете в сравнение с жените - коефициентът на безработица при мъжете нараства от 5,5% през 2008 г. на 10,9% през 2010 г., а на жените - съответно от 5,8 на 9,5%, което се потвърждава и от данните за заетостта. Въпреки че от 2009 г. коефициентът на безработица в България започва да расте, през същата година той е с 2,1 пункта по-нисък от средния за ЕС-27, докато през август 2011 г. тенденцията вече е обратна - безработицата в ЕС е достигнала 9,5%, а в България е сред страните с най-голямо повишение - 11,7% [2]. По данни на националната статистика за 2010 г. [1] безработните у нас са били 282 хиляди души. Най-висока за последните десет години у нас е била безработицата през 2003 г. - 411 хиляди души, следвана от 2004 г., а за третото тримесечие на 2011 г. са били 343 хиляди или като коефициентът на безработица - 10,2%.

През периода 2005-2010 г. коефициентът на младежка безработица (15-24 години) отбелязва най-големи изменения в сравнение с останалите възрастови групи. През 2008 г. той достига най-ниското си равнище - 12,7%, или с 10,5 пункта по-малко в сравнение с 2010 г., където се покачва до застрашителните 23,2%. Увеличението на безработицата засяга най-съществено хората с по-ниско образование. През 2010 г. коефициентът на безработица за лицата с основно или по-ниско образование на възраст 25-64 навършени години е 21,7%, за завършилите средно образование е 8,3%, а за лицата с висше образование - 4,3%. Безработните у нас през деветте месеца на 2011 година са били 233 хиляди души в градовете и около 110 хиляди души в селата. Безработните висшисти за посочения период са били около 40

хиляди, хората със средно образование - 193 хиляди, с основно образование - около 82 хиляди и др.

Забелязва се тенденция, че голяма част от хората, които по всички показатели са в трудоспособна възраст, изобщо не участват на пазара на труда. Това са безработните българи между 55 и 65-годишна възраст, които нямат, но и не търсят работа. Хората, които напускат пазара на труда изобщо, са по-тежкия проблем, отколкото безработните. Според статистиката на Агенцията по заетостта [3] за декември 2011 год., седем души се борят за едно работно място у нас. Притиснати от кризата, безработните българи вече не подбират много работата си. Незаетите работни места в края на 2011 г. на първичния пазар са само 2509 - с 1367 по-малко от ноември. На първичния трудов пазар обявените позиции за същия месец са 5430, като 3300 от тях са в частния сектор, докато месец по-рано са били 4770, т.е. наблюдава се тенденция на намаляване на свободните работни места.

Обратната миграция на българите, напуснали страната си преди години, започна да се засилва право пропорционално на разрастването на икономическата криза по света. Само за последната година у нас са се завърнали от чужбина 24 хил. души, които са останали без работа и доходи там.

България е сред страните с най-голямо увеличение на нивото на безработица в ЕС през 2010 година. Доклад на Европейската статистическа служба [2] отрежда на страната ни трето място по ръст на безработица с 10,1% (10,3% - НСИ), като на първите две места са

Литва - 18,3% и Гърция - 12,9%. През 2011 г. България се намира в златната среда в ЕС с 10,9% безработица. Подобни показатели за нивото на безработицата имат още Полша, Франция и Унгария. Най-високо ниво на безработица в ЕС е отчетено в Испания - 22,9% и в Гърция - 18,8%. Най-ниска безработица в ЕС е имало в Австрия - 4%, Люксембург и Холандия - по 4,9%. Данните на Евростат сочат, че през ноември 2011 г. в ЕС са регистрирани около 23,6 млн. безработни, от които 16,3 млн. в еврозоната. В сравнение с ноември 2010 г. през 2011 г. безработицата се е покачила с 723 хиляди души в ЕС и с 587 хиляди души в еврозоната. Между ноември 2010 и ноември 2011 безработицата при мъжете се е увеличила от 9,8 на сто до 10,0 на сто в еврозоната и от 9,5 до 9,7 в ЕС. За същия период безработицата при жените е нараснала от 10,3 на сто до 10,7 на сто в еврозоната и от 9,7 на сто до 10,0 на сто в ЕС. През ноември 2011 равнището на безработицата в САЩ е било 8,6 на сто, а в Япония - 4,5 на сто.

От данните на таблица 1 може да се направи извода, че за периода 2005-2008 г. общото икономическо състояние на страната е във възход. От 2008 до 2011 година безработицата изглежда ясен темп на растеж. Очакваните високи нива на безработица ще продължат да оказват задържащ ефект върху растежа на средната работна заплата. През следващите години, доходите от труд се очаква да се повишават с темпове, близки до тези на производителността на труда, което няма да окаже негативен ефект върху конкурентоспособността на икономиката.

Табл. 1. Данни за заетостта и безработицата в България за периода 2005-2011 година

Година	2005	2006	2007	2008	2009	2010	II трим. 2011	III трим. 2011	2011
Безработни лица 15-64 години (хил. души)	333,7	304,6	239,1	198,5	236,7	345,9	370		343
Заети лица 15-64 години (хил. души)	2945,2	3071,7	3208,8	3306,2	3204,8	3010,4		2895,5	
Коефициенти на безработица на населението 15-64 години (%)	10,2	9,0	6,9	5,7	6,9	10,3 (НСИ) 10,1 (ЕС)	11,2	11,7	10,2 (9 мес.) 10,9 (ЕС)
Коефициент на заетост на население- нието 15-64 годи- ни (%)	55,8	58,6	61,7	64,0	62,6	59,7	57,3	58,2	

Източник: Национален статистически институт [www.nsi.bg] и Евростат [www.epp.eurostat.ec.europa.eu].

2.2. Анализ на заетостта

Заетостта е също важен показател, който има отношение както към икономическото развитие, така и към качеството на живота и социалното включване, които са сред основните цели на икономическата сигурност. Заетостта показва каква част от населението реализира своите физически и умствени възможности в икономиката на страната или в отделни региони. По-високата заетост увеличава обема на БВП и осигурява темпа на икономическия ръст. Тя ограничава бедността в обществото и позволява на заетите по-пълно да задоволяват потребностите на своите семейства.

В макроикономическата теория трудовата заетост се разглежда в широк и тесен смисъл. В широк смисъл заетостта обхваща всички лица, които се занимават с общественополезен труд, независимо от това дали срещу него получават доход или не. В тесен смисъл, заетостта се свежда само до лицата, които срещу вложения от тях труд получават работна заплата или някакъв друг доход.

Според нашето законодателство и международните изисквания „заетите лица“ се групират в зависимост от статуса си на: работодатели, самостоятелно заети лица, наети лица и неплатени семейни работници. Заетостта може да се класифицира на: ефективна или неефективна, пълна или непълна, рационална или нерационална и т.н. На база териториален обхват се разглежда на национално, регионално и индивидуално равнище. На национално равнище заетостта се може да се измери в абсолютен размер и като коефициент на заетост.

След продължително нарастване на заетостта в България през периода 2005-2008 г., от 2009 г., нейното равнище започва да намалява, като през 2010 г. коефициентът на заетост достига 59,7%, или с 4,3 пункта е по-малък от този през 2008 година. През първото тримесечие на 2011 г. коефициентът на заетост е спаднал още и е 57,3%, а за второто тримесечие на същата година се забелязва леко покачване достигайки 58,2% или 2895,5 хил. души - таблица 1. Причините за негативната тенденция са от икономически и демографски характер. По този показател през 2010 г. България отстъпва с 4,5 пункта от средната стойност за Европейския съюз. В периода 2009-2010 г. се забелязва намаляване на различието между коефициентите на заетост при мъжете и жените, поради спад в заетостта при мъжете. През

2010 г. коефициентът на заетост на мъжете достига 63,0%, а на жените - 56,4%, като през 2008 година разликата е 9,0 пункта. Намалението на заетостта след 2008 г. се отнася за всички възрастови групи, но в най-голяма степен са засегнати лицата на възраст 25-34 години. През 2010 г. коефициентът на заетост за тази възрастова група е 70,7% и е със 7,5 пункта по-малък от този през 2008 година. Коефициентът на заетост се различава значително според степента на завършеното образование. През 2010 г. заети са 83,8% от лицата с висше образование на възраст 25-64 навършени години, докато за лицата на същата възраст, завършили основно или по-ниско образование, този дял е два пъти по-нисък – 41,2%. Структурните промени в заетостта се изразяват в намаляване броя на заетите в общественния сектор и нарастване в частния сектор. Икономическата активност е: по-висока в градовете, отколкото в селата; по-ниска сред жените, отколкото при мъжете; по-ниска сред младежите (15-24) и възрастовата група над (55-64).

Като обобщение може да се каже, че за периода от 2005-2011 год. заетостта е намаляла, а безработицата се е увеличила, т.е. между заетостта и безработицата има тясна връзка и обратно пропорционална зависимост.

3. Мерки за повишаване на заетостта

3.1. Общи мерки

Съотнасянето ни към групата на бедните или богатите общества се измерва чрез brutния продукт на глава от населението. Причини за ниския размер на brutния продукт са ниската производителност, високата безработица и неефективното използване на трудовите ресурси. Според закона на Оукън, с нарастване на равновесния реален brutен продукт безработицата намалява, и обратното с намаляването му тя се покачва. За да се поддържа безработицата в „естественото си равнище“, равнището на brutния вътрешен продукт (БВП) трябва да съответства на потенциалния. Годишният прираст на реалния БВП трябва да е между 2,5% и 3%, за да се предотврати увеличаването на безработицата, тъй като се приема, че работната сила нараства всяка година и нейната производителност също нараства. Ускореният прираст на БВП намалява безработицата, а спадът му я увеличава.

Естественото равнище на безработицата може да се понижи чрез:

- подобряване на информираността на хората за свободните работни места;
- осъществяването на професионална подготовка на безработни по търсени специалности, по програми, финансирани от социалните фондове;
- откриване на работни места от държавни, общински и други структури по изпълнение на национални и европейски проекти;
- предоставяне на финансови средства на безработните по проект или програма с цел да им се даде възможност да започнат собствен бизнес;
- законодателно приемане на нови видове заетост и др.

Един от основните фактори за повишаване на равнището на заетост на трудовите ресурси и намаляване на безработицата в България е подобряването на пригодността за заетост на населението. Тя изисква комбинация от развити способности на индивида за труд чрез системата за професионално образование и обучение и системата за заетостта съобразно потребностите на пазара на труда. Пригодността за заетост е резултат, както от провежданата държавна политика по насърчаване на заетостта и по професионалната квалификация, така и от индивидуалната мотивация и възможности за заетост.

3.2. Съвременни национални мерки

Националният план за действие по заетостта за 2012 г. [4] е инструмент за реализиране на мерките в областта на заетостта, включени в Националната програма за реформи 2011-2015 г., както и за изпълнение на специфичните препоръки в областта на политиката по заетостта. Основна цел на плана е мобилизирането на всички възможности за осигуряване на заетост, което е от първостепенно значение за възстановяването и стабилизирането на пазара на труда. Докато през 2011 г. визията на плана е била „ограничаване на безработицата“, то през 2012 г. тя е „повишаване на заетостта чрез осигуряване на качествена работна сила и включване в заетост на неравнопоставените групи на пазара на труда“. В тази връзка основни приоритети на плана през 2012 г. са:

- Увеличаване на заетостта чрез бързо и ефективно устройване на работа на безработните, както на първичния пазар на труда, така и по програми и мерки за заетост;

- Повишаване качеството на работната сила чрез обучение на заети и безработни;
- Ограничаване на безработицата в регионите с ниска заетост и високо равнище на безработица.

За изпълнението на плана е съставена програма за заетост и обучение, за което от държавния бюджет са осигурени 73 млн. лв. Поради преобладаващата безработица сред младежите до 29 г., се предвижда да стартира Национална инициатива „Работа за младите хора в България“, която ще обхваща пакет от мерки, програми и дейности за активиране, мотивиране, насърчаване, информиране, консултиране, обучение и заетост на младите хора до 29 г. за периода 2012-2013 г.

Предвидения план по заетостта за 2012 г. е приоритетно насочен към безработни младежи до 29 г.; безработни над 50-годишна възраст; неактивни лица, желаещи да работят, обезкуражени лица; безработни с ниска или с нетърсена на пазара на труда професионална квалификация и недостиг на умения (включително от ромски произход), както и към хора с увреждания. Очаква се осигуряване на заетост със средства от държавния бюджет за повече от 27 хил. безработни, от които нововключени - над 20000 души.

Изводи и препоръки

Проблемите на заетостта и безработицата са изключително актуални за България към настоящия момент. През последните години безработицата се превърна в социалнополитически и икономически проблем за много държави и ангажира вниманието не само на икономистите и управляващите, но и на цели общества.

От анализа на трудовия пазар се налагат няколко негативни тенденции - младите хора трудно се включват в трудовия пазар и безработицата трае по-дълго в сравнение с периода преди кризата. Друга тенденция е, че малцинствените етнически групи са сериозно заплашени от безработица и изпадане под прага на бедност.

Важен фактор за успешното включване в пазара на труда на рисковите групи е повишаването на ефективността на програмите за обучение и квалификация. Факт е, че чуждите инвестиции се привличат не толкова с ниската цена на труда на наетите лица, колкото с високата им квалификация. Ефектът на ниската заетост съчетан с ниски доходи може само да

затвърди позиционирането на страната ни измежду най-бедните в ЕС. Такива страни по дефиниция страдат до голяма степен от социална поляризация.

За да има икономическа сигурност е необходимо да има нормативно обвързване на заплащането с производителността на труда и на пенсионната възраст с продължителността на живота. Все пак, някои от правителствените мерки, насочени към пазара на труда, повлияха положително на трудовия пазар и бизнес климата в страната ни, но явно недостатъчно. През 2012 г. се очаква чрез националният план за действие по заетостта да се създадат необходимите условия за развитието на българският трудов пазар, с цел осигуряването на заетост и ограничаването на безработицата. Дори резул-

татите от въпросния план да не бъдат големи, те са неоспоримо важни за намаляването на загубите от безработицата. Те дават не само отражение върху финансовите, материалните и човешките ресурси на обществото, но рефлектират и върху икономика ни.

Литература

1. Пазар на труда. Национален статистически институт. [www.nsi.bg].
2. Пазар на труда. Евростат. [www.epp.eurostat.ec.europa.eu].
3. Агенцията по заетостта. [www.az.government.bg].
4. Национален план за действие по заетостта през 2012 г. [www.government.bg].

UNEMPLOYMENT IN BULGARIA – PERIL TO ECONOMIC STABILITY

Anton Marinov

Academy of the Ministry of Interior, Sofia, Bulgaria

Abstract

Economic security has traditionally been considered to be economy's most essential dimension, one that defines the capacity to sustain normal standard of living, steady allocation of resources for economic development, and consistent maintenance of national interests. A traditional domestic threat to economic security in our country is the unemployment level. The urgency of that issue is based on the fact that employment is a fundamental social-economic factor for the achievement of economic and social security of individual citizens and the country as a whole. Unemployment on the other hand is a social event that destabilizes society as well as single individuals and an effective remedy against it is yet to be invented.